

„Czyńcie sobie ziemię poddaną” – gospodarcza misja i odpowiedzialność człowieka wobec środowiska w kontekście nauczania Kościoła oraz wyzwań współczesnego świata

Ks. Łukasz Marczak¹

Biblijny nakaz „czynienia sobie ziemi poddaną” (Rdz 1,28) skłania do refleksji nad sposobem rozumienia kwestii panowania człowieka nad ziemią i zwierzętami oraz postępowaniem cywilizacyjnym w kontekście rozwoju człowieka. Z punktu widzenia nauczania społecznego Kościoła imperatyw z Księgi Rodzaju motywuje do ponownego przemyślenia relacji pomiędzy człowiekiem i przyrodą na gruncie chrześcijańskim oraz przybliżenia znaczenia odpowiedzialności człowieka za środowisko naturalne w perspektywie międzypokoleniowej.

W kontekście nauczania społecznego Kościoła oraz wyzwań współczesnego świata niniejsze opracowanie będzie próbą ujęcia tematyki ekologicznej z punktu widzenia zasad etyczno-społecznych katolickiej nauki społecznej². W gospodarczej misji i odpowiedzialności człowieka wobec środowiska zaprezentuje się dwie organizacyjne zasady etyczno-społeczne: pierwszeństwo pracy przed kapitałem i zrównoważony rozwój³. Wpisują się one w cały system principiów społecznych, który z jednej strony zgodnie z zasadą dobra wspólnego zabezpiecza ogólne, zróżnicowane uwarunkowania rozwoju społeczno-gospodarczego, z drugiej strony, ujmując zasadę pomocniczości, stoi na straży wolnej inicjatywy podmiotów

gospodarczych. W relacji pomiędzy człowiekiem a środowiskiem, misją gospodarczą i odpowiedzialnością wobec środowiska nie sposób pominąć objaśnienia dotyczącego własności i pracy. To objaśnienie poprzedza eksplorację dwóch wspomnianych pryncypiów społecznych.

Zasoby natury zabezpieczeniem rozwoju

Rozwój gospodarczy i kulturowy dokonuje się poprzez zarząd dobrami powierzonymi człowiekowi. W ujęciu teologicznym człowiek jest *imago Dei* – stworzony „na obraz i podobieństwo Boga” reprezentuje Stwórcę na ziemi i kontynuuje Jego dzieło stwórcze (*creatio continua*). Ziemia od wieków była gwarantem zabezpieczenia człowieka względem jego potrzeb. Człowiek „czyniąc sobie ziemię poddaną” korzystał z owoców swojej pracy, dzięki którym mógł zaspokajać różnorakie potrzeby życiowe. Zasoby natury od dawna były źródłem zaspokojenia potrzeb człowieka. Przekształcanie środowiska naturalnego albo wręcz jego ujarzmianie stawało się koniecznością niezbędną do przeżycia. Człowiek gospodarujący zasobami natury odkrywał obecność Stwórcy i rozpoznawał prawa rządzące przyrodą.

Zasoby środowiskowe stanowiące własność ziemską są o tyle istotne dla rozwoju ludzkiego, o ile – rozumiejąc je w kategorii własności prywatnej – ujmowane są w kontekście niezbędnych praw zabezpieczających autonomię osoby i podmiotów gospodarczych. Autonomia w gospodarowaniu dobrami stanowi o sile państwa i dynamice jego rozwoju, stąd prawo do własności jest jednym z podstawowych praw służących rozwojowi gospodarczemu państwa i zabezpieczających poszczególne jego podmioty. Człowiek jednak nie posiada absolutnego prawa użytkowania zasobów przyrody. Biblijne „panowanie, przekazane przez Stwórcę człowiekowi” (Rdz 2,15), nie oznacza absolutnej władzy dysponowania dobrami środowiska naturalnego. Wolność używania zasobów natury i dowolność w ich dysponowaniu uzależniona jest od prawa moralnego wpi-

sanego w naturę ludzką, od wskazań etycznych. Etyka użytkowania i dysponowania zasobami środowiska opiera się na odpowiedzialności za dobra przyrody, które mają służyć nie tylko obecnym pokoleniom ludzi, ale także przyszłym pokoleniom zgodnie z nakazem „bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię i uczynili ją sobie poddaną” (Rdz 1,28). Człowiek, choć jest poddany prawom biologicznym i fizycznym zauważalnym w przyrodzie, nade wszystko jest istotą rozumno-duchową zdolną ukierunkowywać realizację swoich potrzeb nie tylko na dobro osobiste, ale przede wszystkim na dobro wspólne obecnych i przyszłych pokoleń. Nauczanie społeczne Kościoła nigdy nie ujmowało własności prywatnej jako absolutnego prawa, lecz jako istotną wartość nabywaną przez pracę i służącą pracy⁴. Stąd prawo osobistego posiadania rzeczy na własność jest podporządkowane prawu powszechnego przeznaczenia dóbr⁵.

Praca ludzka warunkiem rozwoju gospodarczego

Własność u początków każdej ludzkiej społeczności łączyła się z pracą, która wciąż pozostaje istotnym czynnikiem wchodzącym w relację z zasobami natury. Własność służy pracy. Między innymi od ujmowania koncepcji pracy, rozpoznawania potrzeb ludzkich, ich kreacji i realizacji oraz wydajności zasobów środowiskowych zależy dynamika rozwoju gospodarczego. Współcześnie rozumiany nakaz „czynienia sobie ziemi poddaną” w kontekście wymogów rozwoju gospodarczego bardziej jednak przeniósł akcent z własności ziemskiej na własność wiedzy i umiejętności, której podmiotem zawsze powinien pozostać sam człowiek.

Misja gospodarcza w wykorzystywaniu dóbr środowiskowych skupia się więc na pomnażaniu kapitału stanowiącego dzieło pracy pokoleń wyrażające się w zespole środków produkcji, pracy ujmowanej od wymiaru fizycznego aż po umysłowy, od pracy koncepcyjnej aż po pracę kierowniczą, planowanie i zarządzanie nią. Nauczanie społeczne Kościoła zaznacza, że argument personali-

styczny zobowiązuje do tego, by tworzyć uwarunkowania systemowe, w których człowiek w trosce o dobro wspólne wie, że pracuje na swoim, na własną korzyść osobistą wzmacniając tym samym gospodarkę narodową⁶. Misja gospodarcza sprowadza się więc do tworzenia optymalnych uwarunkowań, w których zaspokajane są potrzeby ludzkie, a człowiek przy tym pozostaje podmiotem pracy w odpowiednim dla siebie zakresie odpowiedzialności. W dalszej kolejności niż wymiar osobisty, odpowiedzialność dotyczy także obszaru społecznego, ujmując również odniesienie do środowiska przyrodniczego. W moralnej powinności pierwszeństwo pracy przed kapitałem, człowieka przed rzeczą czy środowiskiem przyrodniczym, jest naturalnym porządkiem, w którym człowiek w odpowiedzialności za organizację świata kieruje się w swoim działaniu systemem zasad etyczno-społecznych. Problematyczne pozostaje wciąż wiele kwestii dotyczących rozumienia wzajemnych odniesień społeczeństwa do środowiska i przyrody do społeczeństwa⁷.

Zasada pierwszeństwa pracy przed kapitałem

Człowiek przez pracę przyswaja sobie zasoby, którymi dysponuje środowisko naturalne. Na podstawie biblijnego opisu widzialny świat został oddany człowiekowi, by przez pracę czynił go sobie podporządkowanym. Człowiek tylko zastaje bogactwa natury tkwiące w głębi ziemi, w morzu, na ziemi czy w przestrzeni, natomiast poprzez umiejętną wiedzę o nich, pracę i wykorzystanie ich zabezpiecza swój byt, przetwarza zasoby tworząc kapitał dający szanse rozwoju przyszłym pokoleniom. Kapitał rozumie się jako zasoby pozostające do dyspozycji człowieka i zespół środków, za pomocą których „uczłowiecza się” poniekąd środowisko dostosowując je do potrzeb czasu. Za przykład mogą tu posłużyć technologie wykorzystujące energię odnawialną.

Pierwszeństwo pracy przed kapitałem w wykorzystaniu dóbr środowiskowych i zarządzaniu nimi jest jedną ze znaczących zasad szczegółowych katolickiej nauki

społecznej, wynikających z troski o dobro wspólne autonomicznego państwa⁸. Praca jako przyczyna sprawcza w etyce społecznej pozostaje wartością naczelną, natomiast kapitał ujmowany jako zasoby czy zespół środków produkcji, dzięki którym człowiek niejako „uczłowiecza” zasoby środowiska, ujmując się jako instrument służący rozwojowi człowieka, wzmacniający niezależność i siłę państwa. W ten sposób kapitał służy pracy; w takich okolicznościach powstawały narzędzia pracy, począwszy od tych najprostszych, wykorzystywanych w rolnictwie, aż po skomplikowane laboratoria, komputery czy fabryki, w których człowiek zarządza produkcją i pracą złożonych maszyn⁹. W oparciu o pierwszeństwo pracy przed kapitałem tworzą się również silne, autonomiczne państwa ze swoimi gospodarkami ukierunkowanymi na pomnażanie kapitału narodowego.

Człowiek pozostaje przyczyną sprawczą także wobec środowiska przyrodniczego i wszystkich zasobów, które są w nim zawarte. Prymat człowieka przed rzeczą w procesie produkcji jest wciąż ważną szczegółową zasadą kształtowania działań gospodarczych i stosunku człowieka do środowiska wraz z jego zasobami i możliwościami mogącymi przynosić korzyść ekonomiczną państwu¹⁰.

Zasada zrównoważonego rozwoju w kontekście etyki ekologicznej

Spośród istotnych zmian kulturowych drugiej połowy XX w. należy wymienić nowe rozumienie pozycji człowieka w przyrodzie, które w dużej mierze jest skutkiem działalności ruchów ekologicznych. Z jednej strony sprzeciwiały się one irracjonalnej eksploatacji środowiska przyrodniczego, z drugiej strony kwestionowały zasadność funkcjonowania społeczeństwa konsumpcyjnego niekiedy kontestując działania związane z postępowaniem technologicznym. Relatywizacja uniwersalnych wartości życia społecznego osłabiła pozycję człowieka w świecie przyrody zrównując go w niektórych ujęciach z innymi bytami, zacierając

niekiedy nieprzekraczalne granice stanowiące o nadrzędnej pozycji człowieka w świecie stworzonym. Wobec ujęć nieantropocentrycznych (ekocentrycznych, biocentrycznych czy fizjocentrycznych) katolicka nauka społeczna na nowo przywołuje personalistyczną koncepcję człowieka jako osoby ludzkiej stworzonej na obraz Boży, posiadającej wrodzoną, niezbywalną i nienaruszalną godność osobową, wyróżniającą człowieka spośród innych bytów stworzonych. Obecność przyrody jest wielokrotnie podkreślana w perspektywie religioznawczej, co przejawia się w nawrocie przekonań o znaczeniu sił przyrody w życiu człowieka¹¹.

W odpowiedzi na realizację polityk zrównoważonego rozwoju ujmujących działania proekologiczne – w katolickiej nauce społecznej została wyłoniona nowa zasada etyczno-społeczna – zasada zrównoważonego rozwoju¹². Dotyczy ona relacji człowieka względem systemów społecznych, gospodarczych i ekologicznych, w stosunku do których tworzy się szczegółowe wskazania służące zachowaniu naczelnej pozycji człowieka pośród bytów stworzonych, przyrody ożywionej i nieożywionej. Uporządkowany zbiór wskazań ujmujących odpowiedzialne podejście do kwestii środowiskowych jest oznaką uformowania się etyki ekologicznej, stanowiącej jedną z gałęzi etyk normatywnych szczególnie poświęconych uwadze kwestii ekologicznej¹³. Zasada zrównoważonego rozwoju stoi zatem na straży godności osoby ludzkiej we współzależnych systemach społecznych, gospodarczych i ekologicznych, wzajemnie na siebie oddziałujących. Zrównoważony rozwój jest jedną z zasad demokratycznego państwa, z punktu widzenia katolickiej nauki społecznej umiejscowioną pośród szczegółowych zasad organizacyjnych.

Celem nowego principium społecznego jest poszukiwanie optymalnych rozwiązań w życiu społeczno-gospodarczym, które będą minimalizować zużycie zasobów środowiskowych bądź prowadzić do ich substytucji. Aplikacja szczegółowej, organizacyjnej zasady zrównoważonego rozwoju jest możliwa i bardziej skuteczna przy skorelowaniu

jej z dotychczas funkcjonującymi zasadami etyczno-społecznymi, zwłaszcza z zasadą pomocniczości. Subsydiarność jest regułą organizacyjną polityk zrównoważonego rozwoju, natomiast zasada dobra wspólnego pozwala tworzyć optymalne uwarunkowania społeczno-kulturowe służące rozwojowi każdego człowieka we wszystkich wymiarach jego psychofizycznej jedności.

Zrównoważony rozwój jako personalistyczna zasada etyczno-społeczna pozwala poszukiwać optymalnych rozwiązań ujmujących roztropne użytkowanie środowiska przyrodniczego w działaniach gospodarczych. Wciąż jednak pierwszeństwo pracy przed kapitałem, pierwszeństwo podmiotowo ujmowanego człowieka przed zasobami środowiska przyrodniczego pozostaje ważną zasadą organizacji życia społeczno-gospodarczego, o której z punktu widzenia nauczania społecznego Kościoła w kwestii ochrony środowiska nie można zapomnieć. Jest to również zasadne ze względu na politykę gospodarczą państwa, które dysponuje typowymi dla siebie zasobami stanowiącymi o bogactwie i zamożności swoich obywateli.

W dyskursie o zrównoważonym rozwoju w gospodarczej misji państwa i odpowiedzialności za środowisko imperatywy zrównoważonego rozwoju nie są łatwe do zidentyfikowania. Niemiecki filozof i politolog Jörg Tremmel zauważa, że w ostatnich latach zrównoważony rozwój stał się bardziej kategorią aksjologiczną (dot. teorii wartości) aniżeli kategorią etyczną¹⁴. Takie ujmowanie koncepcji społeczno-gospodarczej silnie ukierunkowanej na działania proekologiczne zmienia podmiot odpowiedzialności w kwestii ochrony środowiska. Dyskurs na polu etyki prowadzi do pytania: Co mam zrobić będąc odpowiedzialnym za środowisko? Natomiast dyskurs skupiający się na aksjologii bardziej skłania do postawienia pytania: Co mój rząd (społeczność międzynarodowa) może zrobić, abym posiadał wraz ze swoimi dziećmi szansę dobrego życia? Kluczowym pytaniem jest odpowiedź na pytanie: czy etyka zrównoważonego rozwoju czegoś od nas wymaga? Jeśli tak, to jaki podmiot jest za to bardziej odpowiedzialny?

Poszczególne jednostki społeczne czy rządy państw wraz ze społecznością międzynarodową?

Zakończenie

Misja gospodarcza państwa i jego odpowiedzialność wobec środowiska wpisują się w integralne ujęcie systemu zasad etyczno-społecznych. Włączenie spraw ochrony środowiska wiąże się z jakościowym rozszerzeniem dobra wspólnego o kwestie ekologiczne. Gospodarowanie zasobami środowiska z punktu widzenia etyki społecznej zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju jest ukierunkowane na ochronę stworzenia i ma na celu roztropne użytkowanie zasobów środowiska jako podstawy życia ludzkiego dającej możliwości rozwoju. Nigdy nie można przy tym zapomnieć, że wobec różnorodnych uwarunkowań i związków pomiędzy pracą a kapitałem człowiek pozostaje naczelną wartością życia społeczno-gospodarczego, tak jak to ujmuje system zasad etyczno-społecznych ze szczegółową zasadą pierwszeństwa pracy przed kapitałem. Oprócz dymensji etycznej w gospodarczej misji państwa i jego odpowiedzialności za środowisko ważną rolę odgrywa wymiar aksjologiczny.

Summary:

The study is an attempt to include environmental issues from the point of view of the ethical and social principles of Catholic Social Thought. In the economic mission and human responsibility towards the environment, two organizational ethical and social principles are briefly presented: the priority of labour over capital and sustainable development. In the relationship between human and the environment, economic mission and responsibility towards the environment, issues regarding property and work from the point of view of the Catholic Social Thought are explained.

Key words:

Ecology, environment, man, capital, sustainable development, economy, responsibility, property, work.

Przypisy:

¹ Ks. dr Łukasz Marczak, doktor nauk społecznych w zakresie socjologii, magister teologii w zakresie liturgiki i teologii pastoralnej, duchowny diecezji zielonogórsko-gorzowskiej, wykładowca katolickiej nauki społecznej i etyki społecznej w Wyższym Seminarium Duchownym w Paradyżu.

² Biblijna analiza tekstu Rdz 1-11 z punktu widzenia nauk teologicznych znajduje się w: S. Szymik, „Czyńcie sobie ziemię poddaną” (Rdz 1,28). *Cywilizacyjny postęp ludzkości w świetle Rdz 1-11*, „*Verbum Vitae*” 31 (2017), s. 21-44.

³ Zasadę etyczno-społeczną z punktu widzenia filozofii społecznej rozumie się jako nakaz rozumu praktycznego do tworzenia wartości wspólnych jako środków do realizacji celów osobowych. W. Piwoński, *ABC katolickiej nauki społecznej*, Pelplin 1993, s. 61.

⁴ Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, nr 14.

⁵ *Kompendium Nauki Społecznej Kościoła*, Kielce 2005, nr 176-177.

⁶ Jan Paweł II, *Laborem exercens*, nr 15.

⁷ Por. P. Prüfer, *Więź człowieka ze środowiskiem naturalnym w perspektywie socjologiczno-etycznej* w: *Więzi. Dylematy egzystencjalne*, red. E. Bartkowiak, A. Dobrychłop, P. Prüfer, Zielona Góra 2010, s. 275-276.

⁸ J. Mazur, *Katolicka nauka społeczna. Podstawowe zagadnienia w zarysie*, Kraków 2016, s. 229-231.

⁹ Jan Paweł II, *Laborem exercens*, nr 12.

¹⁰ Por. S. Fel, *Praca – kapitał – demokracja. Konsekwencje praktyczne zasady pierwszeństwa pracy przed kapitałem*, Lublin-Stalowa Wola 2003.

¹¹ A. Romejko, *Religia a troska o ochronę środowiska naturalnego*, „*Studia Gdańskie*” t. 41 (2017), s. 249-250.

¹² Por. S. Fel, Ł. Marczak, *Powstanie i status zasady zrównoważonego rozwoju*, „*Roczniki Nauk Społecznych*” (2016) nr 2, s. 185-205.

¹³ M. Vogt, *Prinzip Nachhaltigkeit. Ein Entwurf aus theologisch-ethischer Perspektive*, München 2009.

¹⁴ J. Tremmel, „*Nachhaltigkeit*“ w: *Handbuch Bioethik*, red. D. Sturma, Stuttgart 2014, s. 109-114.